

1. מבוא

תופעת הסרבנות מאופיינת כתת-תופעה של המושג הכללי אי-ציות לחוק. למרות שהעמדה הנורמטיבית קובעת כי לחוק יש להישמע ולמלא אחריו מתוך הצורך לשמור על הסדר וביטחון הציבור, כן ישנה הסכמה חוקית ופילוסופית לפיה במצבים שונים ניתן לא לציית לחוק בעיקר כאשר ישנו מצב של ביצוע עוול ברור וכל ניסיון אחר לשנות את העוול לא צלח (בן-נון, 2011, ע' 3; ויינשטיין, 1998, עמ' 173-172).

תופעת הסרבנות הינה מתקיימת במדינות רבות בעולם וגם בישראל, כאשר נתונים מראים כי שהחברה הישראלית נמצאת בתקופת מתיחות ביטחונית גבוהה, כך מתגברת תופעת הסרבנות לשירות צבאי. תופעות סרבנות בהיקפים גדולים זהו בישראל בתקופת מלחמת לבנון הראשונה, האינתיפאדה הראשונה והשנייה וההתנתקות מרצועת עזה בשנת 2005 שגררה אחריה קריאה המונית לסרב פקודה לפינוי האוכלוסייה היהודית מרצועת עזה שונות. עם זאת חרף אתגרי הביטחון החמורים, מדינת ישראל הצליחה להתגבר על קריאות לסרבנות, והצליחה לבצע משימות צבאיות ומדיניות (אונגר, 2010, עמ' 6-9).

המערכת הצבאית, נוטה גם היא לקבל בהסכמה מסויגת את תופעת הסרבנות לשירות צבאי רק במידה כאשר ומדובר בסרבנות מצפון ממניעים פציפיסטיים – כלומר הסתייגות מוחלטת משימוש בכוח, אך הצבא ובכלל כל מדינה, אינם מוכנים לקבל סרבנות מצפון ממניעים סלקטיבים שבהם הפרט איננו מצייט לחוק מסיבות אידיאולוגיות, חברתיות או פוליטיות (שלף, 1989, ע' 203). ישנן עדויות לכך שהמערכת הצבאית מדי שנה מסכימה לפטור משירות צבאי כמה עשרות של סרבנים פציפיסטיים, אך המערכת איננה מוכנה לקבל את תופעת הסרבנות הסלקטיבית (סטטמן, 2009, עמ' 703-704); עם זאת ישנה טענה כי גם הסרבנות הסלקטיבית עשויה להוות אתגר רב עבור הצבא בעיקר בקושי לגייס כוח אדם ליחידות צבאיות שונות ולביצוע משימות מאתגרות. לצורך כך הצבא מנסה להתמודד עם תופעה הסרבנות הסלקטיבית באמצעות דיאלוג, שכנוע, ענישה והדחה מתפקידים (גולנזר, 2018, ע' 20).

בעוד הצבא מצליח על בסיס קבוע להתמודד עם תופעות סרבנות בתקופות זמן פחות מתוחות, נידמה כי ישנו קושי רב יותר להתמודד עם תופעות סרבנות קבוצתיות בתקופות ביטחוניות מאתגרות, שכן לא רק שהיקף הסרבנות הקבוצתית עולה כדוגמת קריאות, הצהרות ופעולות משותפות נגד גיוס, אלא גם היריב עשוי לראות בתופעת הסרבנות ככלי המעודד את פעילותו ובכך לאתגר עוד יותר את הצבא (אונגר, 2010, ע' 9). מצד שני ישנן טענות אחרות לפיהן הצבא כן מצליח להתמודד עם כול תופעות הסרבנות, ללא קשר למצב הביטחוני ולהיקף התופעה והצבא מצליח למלא את משימותיו כאשר הוא משתמש בכלל הסמכויות הניתנות לו כדוגמת דיאלוג ועד מאסר נגד הסרבנים (גולנזר, 2018, ע' 20).

שאלת המחקר: האם ובאיזו מידה השפיעו אירועי הסרבנות הקבוצתית בתקופת האינתיפאדה השנייה על אופן התנהלותו של צה"ל מול סרבנים אידיאולוגיים מצפוניים?

מטרת המחקר היא לבחון את האופן שבו סרבנות קבוצתית בתקופות מתיחות ביטחונית משפיעה על פעולות צה"ל נגד הסרבנים. המחקר יאפשר להציג את האופן שבו הצבא מתמודד עם סרבנים באופן כללי, ועם סרבנות קבוצתית בעתות מתיחות ביטחונית בפרט. המחקר יתאר כיצד הצדדים מצדיקים את טענותם, ומהם הכלים שעומדים לרשות כל צד בכדי להצדיק את עמדתו. לצורך כך יבוצע מחקר איכותני שיתמקד בארבע מקרי בוחן בתקופת האינתיפאדה השנייה (2000-2005) שבהם התפתחו מקרים של סרבנות קבוצתית. המחקר האיכותני יתמקד בניתוח פסקי דין שונים וניתוח כתבות מהעיתונות בתקופה של האינתיפאדה השנייה. כמו כן, הניתוח האיכותני יאפשר לסקור את מערכת החוקים, מדיניות הצבא כלפי סרבנים והן העמדות המשפטיות והפילוסופיות המצדיקות או שוללות את תופעת הסרבנות. ארבעת

המקרים הם: בג"ץ 7622/02 **דוד זונשיין נגד הפרקליט הצבאי הראשי**, פ"ד נו (1) 726 (2002); מ"ט (מחוז שיפוט מטכ"ל) 151/03 **התובע הצבאי נגד חגי מטר**, פ"ד 03 (13) 191 (2003); מכתב הטייסיים 2003; ומכתב לוחמי סיירת מטכ"ל 2003.

העבודה תחולק למספר פרקים. פרק מספר שתיים – לאחר המבוא, יציג את התשתית התיאורטית של תופעת הסרבנות. כלומר מהם כלל תופעות הסרבנות ואי-הציות לחוק. הפרק יאפשר להבין את ההבדלים בין תופעות הסרבנות ולהבין מדוע אנשים בוחרים בסרבנות. לאחר מכן יוצג פרק מספר שלוש - תיאורטי גם-כן, שבו יוצג המתח בין צרכי ביטחון המדינה לבין הזכות לסרב מטעמי מצפון. הפרק יתאר ההצדקה העקרונית לתופעת הסרבנות על בסיס אמנות בינלאומיות, חוקים מקומיים, והצדקות דתיות ופילוסופיות, וכן יבחנו אילו תופעות סרבנות מקובלות במדינות ואילו לא. לאחר מכן יוצג תת פרק אודות היקף תופעת הסרבנות בצה"ל. הפרק יאפשר לזהות האם מדובר בתופעה שכיחה או לא וכמה חיילים כן מצליחים לקבל פטור משירות צבאי על בסיס סרבנות מצפון.

לאחר החלק התיאורטי, יוצג החלק המחקרי. הפרק הרביעי יציג רקע מקדים למקרי הבוחן – קרי תקופת האינתיפאדה השנייה והמעמסות שנוצרו על החברה בישראל ועל צה"ל. לאחר מכן יוצג פרק מספר 5 - המחקר האיכותני שיתמקד בארבע מקרי בוחן: שניים הינם מקרים שהובאו לבית המשפט: בג"ץ 7622/02 **דוד זונשיין נגד הפרקליט הצבאי הראשי**, פ"ד נו (1) 726 (2002); מ"ט (מחוז שיפוט מטכ"ל) 151/03 **התובע הצבאי נגד חגי מטר**, פ"ד 03 (13); ועוד שני מקרים שהובאו בתקשורת - מכתב הטייסיים 2003; ומכתב לוחמי סיירת מטכ"ל 2003. הפרק יתאר את עמדות הצדדים ואת האופן שבו הצבא התמודד מול הסרבנים. לאחר מכן יוצג פרק מספר 6 המהווה את ניתוח מקרי המבחן. הפרק ינסה לזהות את הממצאים שעלו מהפרק הקודם ולנתח אותם, כדוגמת אופן התמודדות הצבא עם הסרבנים, משמעות הסרבנות הקבוצתית עבור הצבא ועוד. בסיום העבודה יוצג פרק הסיכום והמסקנות.

פרק 2: תופעת הסרבנות לשירות צבאי ואי-הציות לחוק

מטרת הפרק היא להציג את סוגים שונים של אי-הציות לחוק וזאת מפאת העובדה כי במקרי הבוחן שאשתמש בהם ישנו אזכור נרחב לגבי סוגים שונים של אי-הציות לחוק. הפרק יהווה בסיס תיאורטי לעבודה ומתוך כך יהיה ניתן להבין את הפער וההבדלים בין סוגי אי-הציות לחוק ואת האופן שבו החברה והממסד מתמודדים עם תופעת אי-הציות לחוק. הספרות האקדמית מזהה מספר סוגי אי-הציות לחוק שאותם אציג מיד בהרחבה: סרבנות מטעמי מצפון פציפיסטית, סרבנות מטעמי מצפון סלקטיבית, מרי אזרחי, וסירוב פקודה במסגרת פקודה בלתי חוקית בעליל (בן-נון, 2011, עמ' 3-4).

סוגי האי-הציות לחוק אלה יכולים להיות אינדיבידואליים או קולקטיביים. המכנה המשותף של סוגי אי-הציות לחוק הוא כי ישנו עימות של הפרט או הקבוצה עם החוק, אולם הפער בין תופעת הסרבנות בכלל לבין המרי אזרחי הוא כי הסרבנות כתופעה אומנם מתעמתת עם החוק אך איננה מתיימרת לשנות אותו, ואילו מרי אזרחי מתעמת עם החוק במטרה להביא לשינוי החוק. סירוב פקודה בלתי חוקית נועד לאתגר ולהתעלם מהחלטה של מפקד כאשר מוזהה מהלך שאיננו ניתפס כחוקי. חרף ההבדלים המהותיים האמורים, עדיין גם ישנם פערים משמעותיים נוספים בין סוגי הסרבנות עצמם, המרי האזרחי והפקודה הבלתי חוקית (שם, ע' 3).

סרבנות מצפון מטעמים פציפיסטים מתבססת על הגישה הדאונטולוגית לפיה בכל מצב אין להשתמש באלימות בכדי להביא לתוצאות רצויות, וסרבנות זו קוראת לפרט לא לציית לחוק מתוך מניעים מוסריים. לרוב הסרבן איננו יכול למלא אחר ההוראות שניתנו לו מפאת התנגשות מוסרית וערכית עם ערכיו המתבססים על דת, עמדות אישיות או עמדות מוסריות. לשיטתו של הסרבן ניתן לסרב להוראה לו שכן ישנה סמכות מוסרית עליונה שהחוק כפוף לו ואיננו יכול לסתור אותה (שם, ע' 6).

מכיוון שסרבנות המצפון הפציפיסטית איננה מבקשת לבצע שינוי בחוק, כך מעשה הסרבנות מאפשר לפרט לשמור על ערכים אישיים ויושרה כתגובה פאסיבית לחוק. הסרבן המצפוני לא יבקש להחליף את החוק או להשפיע על ציבור שלם, כי אם להתמודד רק עם הערכים האישיים שלו כאשר אלה מתנגשים עם מעשי המציאות. במצב זה סרבן פציפיסט לעיתים קרובות עשוי לקבל בגאווה גדולה את העונש בעקבות הסרבנות והוא לא יירתע מהעונש שלשיטתו נועד לשבור את ערכיו. מדינות בעולם נוטות להכיר – גם אם בחריקת שיניים, בתופעת סרבנות ממניעים פציפיסטיים, אך הן עשויות להרים קשיים רבים עבור הסרבן עד לקבלת עקרונותיו הפציפיסטיים (שם, ע' 7).

סרבנות מצפון סלקטיבית מתמקדת ברעיון כי אדם מבקש לקבל באופן סלקטיבי פטור או דחיה מביצוע פעולה מסוימת. הכוונה היא לסרב לביצוע פעולה באופן ממוקד בהתאם למצב ממוקד. לדוגמה, הנכונות לשרת בצבא אך חוסר הנכונות לשרת בפעילות מסוימת בצבא, בין אם בסירוב לשרת בחיל מסוים, מקום, תפקיד וכדומה. מניעים לסרבנות סלקטיבית הינם מגוונים ועשויים להתבסס על תחומים רבים כמו עמדות פוליטיות, חברתיות, כלכליות, אידיאולוגיות וכדומה כאשר המחנה המשותף להם הוא בעיקר אינטרסים אישיים בלבד (שלף, 1989, ע' 203).

בניגוד לסרבנות ממניעים פציפיסטיים שהמניע העיקרי והבלעדי שלה הוא סלידה מאלימות וכוח; המניעים בסרבנות סלקטיבית עשויים להיות מגוונים ושונים בין בני אדם. ככל הידוע אף מדינה בעולם איננה מוכנה לקבל בהסכמה סרבנות ממניעים סלקטיביים, שכן הדבר פותח פתח לניהול אישי ולהכתיב למערכות הממשלתיות דפוסי פעולה אישיים (שם, ע' 203). למשל אין זה מן הראוי כי אדם יכתיב למערכת צבאית את תנאי השירות שלו כדוגמת מקום, השירות, שעות השירות, אופי השירות וכדומה לבל זה יסרב לשירות.